

KÖNYVRECENZIÓ:

K. Németh András – Máté Gábor: Horhosok, puszták, bűvölikak.
Tájtörténeti tanulmányok a 16–18. századi Dél-Dunántúlról

LASZLOVSZKY JÓZSEF

Magyar Régészet 10. évf. (2021), 1. szám, pp. 59–61.

A 16–18. század anyagi kultúrájának, tárgyi emlékeinek kutatása határterület. Ma már egyre inkább idetartozik a régészet is, de a néprajzi kutatások is próbálnak időben visszanyúlni ehhez a korszakhoz. Ezen évszázadok kutatásához már bőségesen állnak rendelkezésünkre írott és képi források, vagyis a történettudomány és a művészettörténet is sok vonatkozását tárgyalja annak az időszaknak, amit általában kora újkornak szoktunk nevezni. Mégis viszonylag kevés olyan munka van, amely valóban átlép a tudományterületi kereteken, és akár több megközelítési mód segítségével, valóban multidiszciplináris módon tárgyal egy kérdéskört. A tájtörténet minden tekintetben ilyen kutatási téma, és a korszak vonatkozásában két tudományterület, a régészet és a néprajz (történeti néprajz) jelentősége emelhető ki. Két rokon tudományról van szó, de míg az egyik a régmúlt felől közelít a ma felé, a másik a mából, a recensből visszafelé kutatva vázolja fel az elmúlt nemzedékek életét, tárgyait, szokásait. A tudományok közötti határvonalak egyre jobban elmosódnak; ez egyre inkább érvényes erre a két tudományterületre is, különösen a kora újkor időszakának vonatkozásában. Mindkét tudomány és az általuk használt, sajátos megközelítési mód a múltat kutatja. Ehhez természetesen a történeti (írott) források vizsgálata is hozzátartozik, amely viszont hagyományosan a történettudomány kutatási területének számít. Éppen ezen általános kutatási kérdések miatt fontos kiemelni, hogy Máté Gábor és K. Németh András olyan tanulmánykötetet tett le az asztalra, amely mind témájában, mind pedig megközelítési módjában teljesen egyedülálló. A nyolc tanulmányt felvonultató kötetben a néprajzkutató és régész-történész szerzőpáros, tudományterületük legjobb hagyományait folytatva, a tájtörténet páratlan érdekességű példáit mutatja be egy magyarországi tájegység kapcsán.

Ez a munka nem előzmény nélküli. A magyar néprajztudomány és a régészet összekapcsolódására sok példát idézhetnénk. Banner János az Alföld őskori lakóházainak megértéséhez a saját korának népi építészeti emlékeit hívta segítségül, hiszen a békési tájban még mindennapi használatban látta a hasonló technikával emelt épületeket. Csalog József egyszerre volt az őskor kutatója és egy, a török korban elpusztult falu-

K. Németh András – Máté Gábor:
Horhosok, puszták, bűvölikak.
Tájtörténeti tanulmányok a 16–18. századi Dél-Dunántúlról.
Studia Ethnologica Hungarica XX. Budapest, L'Harmattan,
2020.

238 pp. ISBN 9789634147268

település feltárója, ezzel szinte kilépve a hagyományos régészeti kutatások időbeli keretéből. De ugyan-
ezt mondhatjuk el Szabó Kálmán néprajzos és Papp László régész közös kutatásairól, amelyek az Alföld
középkori településeinek világába vezették el az olvasókat. És persze nem feledkezhetünk el László Gyula
régészeti néprajz koncepciójáról sem, amellyel a honfoglaló magyar nép életét világította meg. További
példaként pedig ott állhat előttünk a népi kerámiaművesség vagy a népi lakáskultúra kutatása, ahogyan
azt két kiemelkedő néprajzkutató, Kresz Mária és K. Csilléry Klára felvázolta, a magyar régészet kutatói
számára is fontos módszertani és történeti kérdéseket felvetve. Munkásságuk sok esetben méltó követőkre
talált, mint például a közelmúltban fiatalon közülünk eltávozott régész kutató, Lajkó Orsolya személyében.
Ezeket a tudománytörténeti előzményeket mind számba venni azonban nem célja ennek az ismertetőnek.

A jelen kötet régész és néprajzos szerzőjének munkásságát a tájtörténet iránti érdeklődésük kapcsolja
össze. Ez a tájszemlélet nagyon régóta megvan a hazai néprajzi kutatásban, és az az irány, amit tájrégé-
szetnek nevezünk, egyúttal a modern régészet egyik legjelentősebb új területe. Munkájuk olyan történeti
és kulturális kérdésekhez kapcsolódik, amelyek régóta foglalkoztatják a magyar kutatókat, legyenek azok
régészek, történészek vagy néprajzosok. A két szerző már korábban is közölt számos tanulmányt, szak-
cikket, amelyek a tájtörténet és a tájhasználat különböző kérdéseivel foglalkoztak, de a jelen kötet ezeket
messze meghaladóan egészen új képet vázol fel, különféle tudományos megközelítések és a legkülönbé-
lőbb forráscsoportok felhasználásával. Az elmúlt időszakban már Magyarországon is jelentős eredményeket
mutatott fel a tájrégészet, amely a múltban bekövetkezett emberi beavatkozásokat, a táj és az ember egy-
másra hatását vizsgálja úgy, hogy a tájból „kiolvasható” részleteket elemezi, és a különféle módszerekkel
megfigyelhető tájjeleket értelmezi. Ezt a megközelítési módot nagyon jól kiegészíti, ellenpontoszza a né-
prajzi kutatás, amely hol ugyanolyan forrásokat (pl. határjárások, határperek stb.) hasznosít, mint a középkor
régész vagy történész kutatója, hol pedig a mai adatközlők, visszaemlékezők tanúságtételét hívja segítségül
ahhoz, hogy beazonosítsa és értelmezze a táj bizonyos elemeit.

A kötet egyik része a középkori utak, malomhelyek és elpusztult települések világába vezet el ben-
nünket kitűnően kiválasztott példák, esettanulmányok alapján. K. Németh András korábban már hatalmas
kutatási anyag és forrásfeltáró munka nyomán felvázolta a középkori Tolna megye templomainak minden
eddiginél részletesebb képét, és ez a munka hívta fel a figyelmét arra, hogy a terepbejárások és az okleve-
les adatok segítségével a középkori hétköznapi élet olyan elemei fedezhetők fel, amelyek a tájban hagytak
– néha alig észrevehető – nyomokat. A települések határában húzódó patakok mederváltozásai, az egyes
helyszínekhez kapcsolódó furcsa mederformák adtak lehetőséget arra, hogy most közölt tanulmányában
újkorai térképeket vagy középkori okleveleket felhasználva felderítse, hol állhattak malmok a középkorban
a Kapos és a Völgységi-patak vízgyűjtőjében. A malmok a korabeli hétköznapi élet központjai is vol-
tak, és egyben egy technológiai fejlődési folyamat bizonyítékai is. Az építési helyeik kiválasztásában rejltő
törvényszerűségeket is érdemes kutatni, hiszen ezek indokolhatják a malomhelyek több évszázados folyto-
nosságát. A helyválasztás szempontjai fontosak lehetettek olyan más objektumoknál is, amelyeket ma már
nehéz megtalálni. Nagyon jó terepismeret, vagy éppen aprólékos felmérési munka kell például azoknak az
apró bűvölíkeknek a felkutatásához, amelyek a középkor egy-egy zavarosabb időszakában vagy a török
hódoltság korában jelentettek időről-időre menedéket az ottlakó falusi népességnek, amikor futni-mene-
külni kellett; ezeknek az eddig alig kutatott tájjelekeknek a kötet külön tanulmányt szentel. A középkori táj
hasonló „olvasása” vezette el a szerzőket ahhoz, hogy felvázolják a terület középkori útjainak és hídjainak
jellegzetes példáit a Tolna megye középkori útjairól és az úthálózat néprajzi és településtörténeti kutatásáról
szóló fejezetekben; az ismertetett példákhoz hol a régészeti feltárás, hol pedig egy érdekes helynév mögött
megbújó történet ad új információt.

A Máté Gábor által írt fejezetek részben más korszakba, az újkorba kalauzolják el az olvasót, de ugyan-
olyan érdekesen és szemléletesen mutatják be, hogy miként hatott a táj az emberek életére, illetve hogyan
alakították át környezetüket a vizsgált területen lévő falvak lakói. A Dél-Dunántúl erdeinek átalakulása, az
irtások rengeteg emberi küzdelmet és munkát jelentettek a Mecsek középkori és kora újkorai népessége szá-
mára, ám ezek nélkül nem érthetjük meg sem az itteni hagyományos paraszti kultúrát, sem pedig a területen
kialakult mezőgazdaságot, gazdálkodást. A Mecsek középkori és kora újkorai gazdálkodásának tájtörténeti

emlékeiről szóló tanulmányból világossá válik, hogy az erdők és az állattartás sokféle módon kapcsolódtak össze, és az egykori perек szövegei, vagy a rendszeresen végzett határjárások gazdag forrásanyaga olyan világba enged bepillantást, amelynek számos eleme mára teljesen eltűnt Magyarország ezen vidékéről.

A kötet nem csupán a régész és a néprajzos közös érdeklődésének, hanem közös munkájuknak is bizonyítéka. A két szerző közös megközelítési módja kitűnő példáját adja annak, miként lehet sok-sok apró adatból új tudományos módszerekkel, de a régi forrásokra támaszkodva olyan tudományos munkát írni, amely egyszerre keltheti fel a történelem iránt érdeklődők és a tájat alaposabban megismerni kívánók figyelmét. A pontos tudományos megfigyelésekre épülő, de a szélesebb olvasóközönség számára is érthető és élvezetes formában bemutatott tájtörténet egy olyan világot jelenít meg, amelynek ma már csak nehezen felfedezhető lenyomatait találjuk meg. A kötet ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a táj és az ember évszázados egymásra hatása milyen sokféle és lenyűgöző emléket hozott létre. Ez a könyv jelentős úrtölthet be, ugyanis újrafogalmazza a régészet és a néprajz együttműködési lehetőségeit. Ebben támaszkodhat a két tudományterület korábbi generációinak jelentős eredményeire, ugyanakkor új utat nyit olyan korszakok és témák kutatásához, amelyek – a kötet témájához igazán illeszkedve – határmezsgyét jelentenek. Mindez érvényes az alkalmazott módszerekre, a vizsgált korszakokra, és leginkább az itt említett témák feldolgozására. A kötet két szakember, és egyben több tudományterület együttműködésének olyan példája, amivel hazai könyvkiadásunkban manapság alig találkozhatunk.